

Ni mislil na odcepitev od Rusije, po povratku iz trdnjave je celo poizkušal napisati epos v rusko-ukrajinski mešanici, kar mu je seveda izpodletelo. Toda njegova zasanjanost v zgodovino, njegovi Hajdamaki in Kobzar so delovali še pozneje, ko je bila cirilo—metodijska miselnost že davno preživela, in delujejo še danes.

Vse Ševčenkove pesmi so v formi in v ritmu veren odraz narodne poezije, Nikoli ni v njih nič tujega. Svetovne literature itak ni poznal, proti ruski pa je imel predsodke. Puškina ni mogel trpeti zaradi Poltave, ki je po njegovem mnenju samo ruska prikrojitev zgodovine in ni niti slutil, kako sorodna sta si vsaj po vlogi, ki sta jo imela vsak v svojem narodu. Poljake je smrtno sovražil in tako mu je ostala samo ena šola, narodna pesem, ki so jo prepevali slepci Kobzarji, narodna pesem po obliki in po snovi, najsi bo že šaljivo igriva ukrajinska romanca ali zamišljena kozaška duma. Toda globoka osebna tragičnost vendar prepreči, da bi kadarkoli izzvenele v običajne narodne motive, kot jih je bilo toliko pri slovanskih narodih v dobi romantike. Še danes, po sto letih, je še vedno svež in prepričevalen, Ukrajincem pomeni najmanj toliko kot nam Prešeren, morda še več, ker je bilo v njem več upora proti razmeram in so njegove pesmi še danes borbene kot so bile takrat, ko jih je pisal, četudi je narodnostni boj Ukrajincev prešel že v popolnoma drugo fazo.

Pri nas je imel Ševčenko mnogo občudovalcev v dobi, ko je doraščala naša moderna. Janez Ev. Krek se je vrnil z Dunaja, kjer je imel v Terezijanišču nekaj ukrajinskih kolegov, kot njegov vnet občudovalec. Ševčenka so brali vsi, ki so zahajali h Kreku. Prevod Hajdamakija lani umrlega župnika Abrama, Krekovega učenca, je sicer slab in danes že zastarel. Mnogo pravilneje ga je razumel Župančič; Ševčenkov vpliv često zazveni v ritmu in preprostosti njegovih verzov, ko se je otrešel dekadentstva.

Danes se pri nas malokdo zaveda, da imajo tudi slovanski narodi umetnike, ki zaslužijo, da bi jih poznali vsaj tako dobro kakor zapadne, ker so ustvarili mnogo, česar zapadna umetnost še danes ne pozna: ono objektivno, brezosebno resničnost, ki je posebno iz ruske literature ustvarila tako svojevrsten svet, ki nam je sicer tuj, toda človeško bližji kot zapadni individualizem. Tam v vzhodnih stepah je človek kot muha, mora na neki način pozabiti nase, in to, kar ostane, čutijo vsi. Ševčenko je sicer preprost, toda baš zato, ker je preprost, je temu skoro azijskemu svetu še bližji.

DROBIŽ IZ DOBE RESTAVRACIJSKE CENZURE

(Žemlja, Prešeren)

FRANCE KIDRIČ

V dobi avstrijske restavracijske cenzure so bile na Slovenskem vloge često tako čudno razdeljene, da jih moremo le umeti, če suponiramo zelo velik vpliv osebnih simpatij ali antipatij brez vodstva načelnih misli ter ako upoštevamo obenem poseben način borbe med obema cerkvenima strujama: janzenizmom in protijanzenizmom. Pogumen pisatelj, ki je vodil o tem račun ter poznal tudi hojo po ovinkih, si je utegnil nakloniti v trenjih z malenkostno in pogosto bornirano cenzuro izjemoma tudi užitek uspelega trika...

Prešeren, ki je izza 1834 imel sloves, kako zna cenzuro voditi za nos, je slavil več takih zmag. Vsaj enkrat pa se je posrečil poskus tudi njegovemu za pet let mlajšemu brezniškemu rojaku Jožefu Zemlji, ki je začel slovenski pesnikovati menda 1826-27 kot bogoslovec drugega letnika in slušatelj Metelkovih slovenskih kurzov, poslal 1831 iz Žumberka, kjer je 1829-1833 kaplanoval, Kastelcu za »Čbelico« svoje prve prispevke (za psevdonim si je določil **) ter objavljaj svoje slovenske verze po prekinitvi »Čbelice« tudi v ljubljanskem nemškem tedniku (Marn XIX, 1).

Žemlja je bila lastna skromna verzifikatorska nadarjenost, a precejšnja sprejemljivost za nove ideje, na primer tudi za ideje ilirizma in Gajeve »Danice«, katero si je naročil menda med prvimi Slovenci, ki so se dali pridobiti. Ilirizma pa ni sprejel v celoti kakor Vraz: medtem ko je v bistvu ostal zvest osnovi slovenskega posebnega literarnega jezika ter se zadovoljeval predvsem z leksikalnimi koncesijami, je glede izbire epske snovi in glede črkopisa naglašal potrebo sloge. Na njegov odnos do češkoilirskega črkopisa, ki je izza 1838 tudi na Kranjskem štel vse več pristašev, je poleg »Danice« odločilno vplival pač Andrej Smolè, za katerega je dotiskal Blaznik do 27. julija 1840 samo še 500 izvodov »Matička« s starimi »kranjskimi črkami«, 500 pa že z »novimi ilirskimi«, potem pa samo z novimi črkami do 18. avgusta 1000 izvodov »Varha« (Blasnikov Arbeitsbuch), in po 28. avgustu 1840 Vodnikove pesmi (ZMS 1902, 196). Za novi črkopis je bil Žemlja, ki je pastiroval 1833—1835 v Toplicah, a potem bil v Ambrusu za vikarja, kmalu tako vnet, da je 1841. izročil Kastelcu nekaj narodnih pesmi za »Čbelico« samo pod pogojem, da izide almanah v novi obleki (Smičiklas, Babukić 66). Motilo ga ni, da je bil tisk z novimi črkami dražji (Smolè je plačal za polo »Matička« v bohoričici 9, v gajici 14 gld.). Žemljev slovenski pesniški vzor je bil prvotno Vodnik, v časih »Čbelice« pa se je vnel za Prešernove oblike: sonet in stanco. Posebno je vplival nanj Prešernov »Krst«, ki mu je bil prikupen tudi po vsebini: do spomladi 1841 je tudi ambruški vikar pripravil za tisk »povést u pèsmi«, a dodati ji je sklenil prevod pokopališke elegije »Elegy written in a Country Churchyard« angleškega pesnika Thomasa Grayja (1716—1771) iz 1751, s katero se je začelo v evropskih literaturah otožno razmišljanje na grobeh. Seveda je imel od začetka namen, povest in elegijo izdati v novem črkopisu (Vraz, Dela V, 231). Vrazu so bili 1841 Žemlja, dr. Anton Česnik (Prešernov čestilec in korespondent, distriktni zdravnik v Kočevju) in Jurij Ilinič (vikar v Strugah pri Ribnici), ki so ilirskega potnika dne 10. maja obiskali pri Rudeževih v Ribnici (Dela V, 230), nad vse simpatični: »sve sama ilirska vatra« (230); Žemlja in Ilinič »toliki ... domorodci i cenitelji ilirštine, da sve skoro Danice, koliko jih je dosad izašlo, na izust znadu«; Žemlja »lèp i prekrasan naše gore list, nadahnut duhom sloge« (35). Skoraj preseneča misel, ki se pa spričo cenzurnega obravnavanja njegove brošurice s »Sedmimi sinovi« in Grayjevo elegijo glede njegove orientacije vsiljuje: da je bil bliže janzenistom nego njihovim nasprotnikom.

Snov za »povést u pèsmi«, ki jo je obenem s prevodom elegije dne 12. maja 1841 predložil Žemlja v cenzuro ljubljanskemu guberniju, mu je dala »Danica« iz 1835 s povestjo v prozi pod naslovom »Sedem sinov Mikićevih« (Mikić je v časih kralja Bele IV. in tatarskega napada hrvatski ban). Medtem ko je bila ta povest Žemlji osebno le anekdota, ki se je ob njej ustavil pri iskanju snovi za »povest v verzih« po vzoru Prešernovega »Krst«, mu je

Grayjevo znamenito elegijo pomaknilo v ospredje zanimanja bržčas slično stanje kakor več desetletij prej Nemcu Höltyju: tudi ambruški vikar je bil jetičen ter je pač često mislil na smrt. Vprašanje kitice mu ni delalo težav: za »balado« si je izbral verz in kitico Prešernovega »Krsta« (stanco), samo da mu je po primeru nekaterih nemških pesnikov drugi, četrti in šesti verz brez potrebe deseterec z moško rimo; Grayjevo elegijo je prevedel v peterostopni jambski vrstici ali blancverzu angleškega izvirnika s prestopnimi rimami. Izraz mu je neokreten, v prevodu brez originala često nerazumljiv. K mitološkemu pristroju z Venero, Plutom, Ateno, Himnom, Semelo, Zevsom, Pieridami in Muzami se zateka brez pomislekov kakor Prešeren niti v prvih letih. Zavestno uvaja ilirske izraze (sprug, ljubav, celivati, iskren itd.), ki jih pojasnjuje z domačimi. Na pomoč kliče sicer neimenovano »mater« (t. j. Kollárjevo Slavo), toda z etnografsko terminologijo ne dosega Prešerna te dobe, ker mu pomeni izraz »Slovenci« le »Slovane«, medtem ko poznamenuje lastno ljudstvo dosledno s »Kranjci« (izmed ostalih Slovanov imenuje Hrvate in Čehe). Znakov zunanje nebogljenosti je v spisu kar na pretege: ponesrečene elizije (v' har); nerazumljivi termini (var za grad); podaljšave iz metrične zadrege (zmerijala); mašila; itd.

Vraz je sicer »razabrao iz nekoliko vrstah, koje mu je izvolio pësnik priobćiti« dne 10. maja (1841) v Ribnici, da je »dëlo... napojeno poetičkom vatrom, duhom sloge i ljubavi bratske ilirske« (Dela V, 36), toda to sodbo mu je narekovala zavzetost za Slovence, v katerem je domneval doslednejšega svojega somišljenika, nego je v resnici bil. Objektiven moderni kritik z estetskim okusom je moral opaziti zlasti v izvirni »baladi«, ki je v primeri s »Krstom« pravcata metrična naloga peto- ali šestošolca, vrsto momentov, katerih ni bilo mogoče s pohvalo jemati na znanje. Toda samo kritik, ne uradni cenzor! Cenzurnih težav pa pisec gotovo in po pravici ni pričakoval, saj je bila »povëst u pësmi« profano delo z jasno poučno tendenco, beseda angleškega protestanta pa tako osredotočena na krščansko razmišljanje o smrti, da jo je mogel podpisati tudi vsak katoliški rigorist. Ambruški vikar je najbrž debelo pogledal, ko je zvedel za usodo rokopisa, ki ga je bil v predpisanih dveh primerkih predložil v presojo (naslednja izvajanja slonijo na aktih, ki jih hranita gubernijski arhiv v Ljubljani in arhiv bivšega notranjega ministrstva na Dunaju).

Ker je šlo za posvetne verze, je imel gubernijski svetnik: častni kanonik Stelzich kot cenzurni referent brez ozira na svečeniški značaj pisca le dolžnost, da izbere med ljubljanskimi kleriki ali šolanimi laiki cenzorja s primernim znanjem slovenščine. Toda gubernij je iz neznanih vzrokov ponovil napako, ki je 1824 pokopala načrt časopisa »Slavinje« (ZMS 1907, 1): ker je bil Žemlja duhovnik, so poslali rokopis dne 18. maja 1841 v izjavo škofu Wolfu. A vladika Anton je poslal guberniju odgovor, ki zopet, kakor njegova izjava o »Slavinji«, kliče v spomin, kako nevarnega varuha je imela slovenska literatura v njem in njegovih somišljenikih tja do Kopitarja. Pisal je namreč dne 3. junija 1841 glede Žemljevega rokopisa guvernerju baronu Jožefu Weingartenu (nemški): »Čeprav vsebuje (izvirna povest) tudi nekaj poučnega (ban kara banico, ki je zapodila brez daru revno ženo s trojčki, banico zadene očitna kazen božja, ker porodi, ko odide ban na vojno, sedmorčke), je stvar vendarle taka: ako presojamo spis z verskega stališča, ...spričo strašne okamenelosti materinega srca (ker hoče Mikičeva žena

izmed svojih sedmorčkov dati šestorico v moževi odsotnosti utopiti), spričo kaznive poslušnosti služinčadi (dekla hoče baničino zapoved izvršiti), spričo grozeče maščevalnosti (ban, ki je ob povratku iz vojne prestregel deklo in dal šest sinov na skrivaj vzgajati, misli ves čas na to, kako bo ženo kaznoval, ko sinovi dorastejo) in spričo mnogih mitoloških namigavanj (Wolf omenja posebej »Himnov zakonski blagoslov«) ne more biti dvoma, kaka sodba je primerna (škof hoče reči, da: obsodba). Elegija pa vsebuje povsem resna razmišljanja o božji njivi, smrti in minljivosti svetnih dobrin. Nobena izmed obeh pesnitev sicer ni verska, vsebina je obema povsem posvetna, obe prihajata le kot donesek h kranjskemu pesništvu nekoliko v poštev, nobena pa kot poučni in izpodbudni spis. Mitološka namigavanja pač kažejo, da spis ni namenjen preprostemu ljudstvu. Ako se torej visoki gubernij odloči, da dovoli prošniku spis natisniti, bi se iz navedenih razlogov delo ne smelo opremiti z ordinariatsko aprobacijo.«

Wolfova izjava je izzvenela torej v zastrto pričakovanje, naj se spis ne dovoli, in sicer zaradi »Sedmih sinov« ne. Pri tem je vladika odgovarjal na vprašanja, katerih ni stavil niti avtor niti gubernijski cenzurni referent.

Za gubernij pa je sedaj bila odprta zopet samo ena pot, ista kakor pred sedemnajstimi leti ob »Slavinji«: da predloži akt Dunaju. Dne 16. junija 1841. je Weingarten res prepustil odločitev policijskemu ministru Sedlnitzkemu, torej neposredno dunajskemu slovanskemu cenzorju Kopitarju. A Kopitar se je tudi sedaj izkazal pokornega slugo škofa Wolfa, čigar izjavo je razširil in posplošil, da je mogel Sedlnitzkemu poročati: »Balada o sedmih sinovih se zaradi pomanjkljive in z verskega stališča celo dvomne obdelave ne zdi primerna za tisk, a tudi tisk druge pesmi, obstoječe iz prevoda Grayjeve cerkvene balade, tako zaradi vsebine kakor glede na stan prevajalca kot dušnega pastirja ni priporočljiv (wünschenswert)«.

Kopitar je obsodil torej tudi Grayjevo elegijo, ki ji Wolf ni očital nič drugega, kakor da ni primerna za preprosto ljudstvo. Seveda grof Sedlnitzky nato »ni mogel ravnati drugače«, kakor da je s to obsodbo »soglašal«: dne 11. julija 1841. je poslal Weingartenu posnetek ocene dunajskega cenzorja ter mu naročil, naj odpravi Žemljev rokopis z »non admittitur« — se prepoveduje. Sledile so 1841 še formalnosti: dne 18. julija so v smislu dunajskega naročila poslovali v seji ljubljanskega gubernijskega gremija; dne 21. julija je Stelzich poslal rokopisa ljubljanskemu ordinariatu, da ga ta vrne prosilcu z odločbo »non admittitur«; pač kmalu nato so iz ordinariata poslali rokopisa v Ambrus, seveda brez osvetljave Wolfove vloge...

Neka kranjska »gospoda«, najbrž mladi ljubljanski Iliri, ki jim je bilo simpatično, da si je »kranjski« pesnik izbral hrvatsko snov, se je za usodo delca zanimala in izpraševala v drugi polovici 1841 Antona Žaklja, bogoslovca v četrtem letniku, »ako je Žemljeva pesma izišla«. Seveda je mogel Žakelj tudi Vrazu dne 25. novembra 1841 samo odgovoriti: »Vidio ju jesam z bečkim non admittitur« (ČZN 1910, 299—300).

Medtem se je Žemlja po vsej priliki polagoma oprijemal misli, ali se za rešitev »Sedmih sinov« s priloگو ne bi morda dal izrabiti spor med Wolfom in zadnjimi borbenimi ljubljanskimi janzenisti, ki je izza srede tridesetih let postajal vse osebnejši (ČJKZ 1928, 192—3). In res se mu je nakana posrečila, ker je napravila situacija vplivne janzeniste za večje zagovornike pesniške svobode nego je bil Wolf. Dne 17. avgusta 1842. je predložil ambruski vikar rokopis znova cenzuri. Vloga priča, da je poznal glavne stavke, ki

so pripravili odločitev z »non admittitur«: Žemlja je naglasil, da delce ne spada v področje teologije; o vsebini je s člankom »Danice« sodil, da jo potrjujejo, »naj bo še tako neverjetna«, vendar znameniti pisatelji kakor Peter Alvinczy, grof Wolfgang Bethlen (1648—1679, sedmograški zgodovinar), Stefan Tzegledi in drugi; glede na prevod Grayjeve elegije je opozarjal, da je bila v nemščino že večkrat prevedena.

Stelzich je sedaj pač namenoma prezrl, da so Wolf, Kopitar in Sedlnitzky o spisu že enkrat odločili ter kaj so rekli: dne 26. avgusta 1842 je poslal gubernijski referent rokopis v cenzuro istemu knjižnemu revizorju Juriju Paušku, ki je vodil 1833 borbo janzenistov proti četrtemu zvezku »Čbelice« ter pridobil zanjo tudi Wolfa, a je bil sedaj v novi situaciji pripravljen, da pomaga desavuirati škofa; dne 3. septembra 1842 je Paušek kratko izjavil, da »vsebinsi spisa se ne more nič očitati, zato je spis primeren, da se natisne«; dne 7. septembra 1842. je dobilo delce imprimatur ter moglo v začetku marca 1843 pri Blazniku v češkoilirskem črkopisu iziti (Carniolia 13. marca 1843, str. 364). Trik je ambruškemu vikarju uspel...

Kake afirmacije janzenizma Paušek s tem svojim desavuiranjem škofa Wolfa ni dosegel. V novem prepiru, ki je nastal med ljubljansko duhovščino meseca februarja 1843, je bil knjižni revizor že takorekoč osamljen zagovornik jožefinskih in janzenističnih gesel (ČJKZ 1928, 193). Nekaj tednov pozneje je zadela kranjski janzenizem nova občutna oslabitev: dne 1. aprila 1843. je v Kranju umrl dekan Janez Bedenčič, isti, ki je bil 1813 do 1836 župnik pri Sv. Petru v Ljubljani ter vodil 1814—1819 obenem s svojim kaplanom Janezom Travnom srdit boj proti vsakoletnemu romanju Šempeterčanov na Šmarno goro in njega zagovorniku frančiškanku Felicijanu Rantu (ta je umrl leto dni pred Bedenčičem, dne 3. aprila 1842).

Žemlja, ki je dobil medtem 1843 župnijo Ovsiše na Gorenjskem, je spremljal to borbo s trudnimi očmi, ki so se dne 15. septembra 1843 za večno zaprle. Po svoje pa je mogel trenja pesniško registrirati Žemljev slavní sofaran Francè Prešeren, in sicer v »Šmarni gori«.

Terminus post quem non za postanek Prešernove »Šmarne gore« je 16. april 1845, ko je pesnik v »Novicah« prvič rabil češkoilirski črkopis: prepis starejše redakcije je narejen namreč po predlogi v bohoričici (LZ 1908, 377). Prav tako pa se da dokazati, da je bila pesnitev okoli 1844 še nova in neznaná: spada namreč med tiste, s katerimi je presenečal pesnik družbo v gostilni »Pri Pemu« na Glincah, a tja je zahajal z novimi pričami svojega snovanja izza 1844 (Kronika 1934, 269). Nič torej ne nasprotuje podmeni, da je Prešeren za prvi november 1843 hotel opozoriti svoje stare nasprotnike janzeniste, da jih po ljudski tradiciji čaka prav taka usoda kakor Bedenčiča (in Žemljo?), ki se bo moral zaradi nasprotovanja romanju na Šmarno goro tega leta prvič udeležiti kazenske mrtvaške procesije.

Treba se bo sprijazniti z mislijo, da je šlo Prešernu tudi v »Šmarni gori« vkljub njegovi ljubezni do te izletne točke predvsem za hudomušno naganje nasprotnikom v ironični obliki: kakor se pozneje v »Nebeški procesiji« ne istoveti pesnik resno z načelnimi nasprotniki gledališča, kazine in koližeja, tako tudi v »Šmarni gori« ne zagovarja resno in načelno romanja proti janzenističnim rigoristom, pač pa se hudo veseli, da je opazil situacijo, s katero je lahko nasprotnike malce jezil. A recitator te legende bode morda pogodil pesnikovo tiho misel, ako si izbere za prednašanje pozo frančiškan-

skega patra, ki bere svojim janzenističnim zopernikom kozje molitvice na ta in na oni svet (pravili so mi, da je Oton Župančič s tako deklamacijo poslušalce očaral).

Od postanka pa do marčne revolucije se je širila »Šmarna gora« samo v prepisih: prepis neznane roke, narejen še po predlogi v bohoričici, se je ohranil v literarni ostalini Kastelčevega sošolca Jožefa Rozmana iz Ljubnega, ki je od 1842 župnikoval v Cerknici (LZ 1908, 377); novejšo redakcijo v Prešernovem lastnoročnem zapisu v češkoilirskem črkopisu je hranila pesnikova sestra Katra (KCM 1906, 29); Prešernov rokopis je dobil za objavo v peti knjigi »Čbelice« Kastelic ter objavil pesem 1848 z novimi Prešernovimi korekturami (Žigon, Kronol. pregled 76; rokopis je danes izgubljen). Obstajalo pa je najbrž še več rokopisov... Pesnik ni niti poskusil, da bi 1844—47 legendo s pomočjo tiska širil med ljudmi, ker je pač slutil, da njen pravi smisel odločilnim možem ljubljanske policije in cenzure ni neznan in da je navidezna pravoverna tendenca ne bi mogla obvarovati pred cenzorjevim svinčnikom.

DOSTOJEVSKIJ

F. X. ŠALDA — B. BORKO

Pred menoj leži tretji del »Dnevnika« Dostojevskega, ki je izšel v češkem prevodu pri Laichterju. Je to izbor družabnih in literarnih razmišljanj izza pomenljive dobe: iz velikega leta 1877, leta rusko-turške vojne. Težko je povedati, kako vznemirljivo je to berilo. Ne morem se tega dnevnika dovolj načitati. Poleg njega se mi zdi lirika obledela, beletrija hladna in površna, esejistika abstraktna in begajoča. Tu pa imam vtisk, kakor bi se neizmerna, večna ljubezen z zaskrbljeno ljubeznivostjo nagibala nad samo temno srce naroda in se trudila, da bi v njem slišala tisto resnico, ki mu je več kakor vsa ostala življenjska resničnost. Mislim, da ni bilo nikdar avtorja, ki bi toliko in tako ljubil kakor Dostojevskij in rekel bistvenejše besede o ljubezni, o sleherni in vsej ljubezni: od spolne ljubezni zaljubljenecv tja do ljubezni do bližnjega, domovinske in božje ljubezni. In če ta človek samo takole mimogrede zapiše misel, kako težavno in mučno je koga ljubiti, kakšna težka umetnost je ljubezen, ne moreš videti v tem nič drugega nego stališče, ki bi te nanj hotel postaviti pred svojim delom. Da, če je kdaj živel umetnik ljubezni, je bil to Dostojevskij.

Ni ga bilo človeka, ki bi tolikaj ljubil Rusijo, tako veroval v njeno sveto poslanstvo med evropskimi narodi, kakor Dostojevskij. Domovinska ljubezen se lahko povsod pod soncem zlorablja, in čim boljša, imenitnejša je kakšna reč sama po sebi, tem huje in pogubneje jo lahko kdo zlorabi. Corruptio optimi pessima. Domovinska ljubezen utegne postati in je zares že bila neredkokrat in je še vedno neredkokrat pri nas orodje malodušnosti, krinka sebičnosti in duševnega udobja, če ni, kar je še slabše, zavetišče brezmiselnega frazerstva in osebnega dobičkarstva. Nasprotno temu je domovinska ljubezen Dostojevskega največji duševni razpon, v nji so ob največjem zaupanju v lastni narod najvišje zahteve do njega.